

«БЕКТЕМИН»

Ош мамлекеттик университетинин
ректору, профессор Кожобеков К. Г.

09

2024-ж.

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институту жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), маданият таануу жана искусство таануунун кандидаты окумуштуулук даражаларын изиденүүгө диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңешине философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасына көрсөтүлүп жаткан Алымкулов Замирбек Аманбековичтин 09.00.03 – философиянын тарыхы адистиги боюнча жазылган “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” аттуу докторлук диссертациясына жетектөөчү мекеме катары Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасынын берген

П И К И Р И

Кафедранын отурумуна катышкандар:

1. Ж.К. Итигулова - философия илимдеринин кандидаты, (09.00.03-философиянын тарыхы) доцент (төрайым);
2. К.А. Исаков – философия илимдеринин доктору (09.00.03-философиянын тарыхы) профессор, кафедра башчысы;
3. К.А. Курбанбаев – философия илимдеринин доктору (09.00.11-социалдык философия) профессор;
4. А.Т. Балтабаева Ж.К. Итигулова - философия илимдеринин доктору (09.00.11-социалдык философия) профессор;

Диссертациялык Кеңеш Д 09.22.657
Кирүү <u>04-8/127</u>
Чыгуу _____
ОК колу <u>А.Мамедов</u>
«18» <u>04</u> 20 <u>24</u> ж.

5. А.А. Бекбоев - философия илимдеринин доктору (09.00.03-философиянын тарыхы) профессор (онлайн);
6. Ө.К. Козубаев - философия илимдеринин доктору (09.00.03-философиянын тарыхы) профессор (онлайн);
7. Ө.С. Акматов - философия илимдеринин кандидаты, (09.00.03-философиянын тарыхы) доцент;
8. А.К. Мурзакматов - философия илимдеринин кандидаты (09.00.11-социалдык философия) доцент;
9. А.Ж. Боронбаев - философия илимдеринин кандидаты (09.00.11-социалдык философия) доцент;
10. Н.К. Карашева - философия илимдеринин кандидаты (09.00.01-онтология жана тааным теориясы) доценттин м.а.;
11. Д.Ш. Азизова - философия илимдеринин кандидаты, (09.00.03-философиянын тарыхы) доценттин м.а.;
12. А.А. Акаев – саясий илимдеринин кандидаты (23.00.02 – саясий институттар, жараяндар жана технологиялар) доценттин м.а.;
13. М. Манашев - философия илимдеринин кандидаты (09.00.11-социалдык философия) доцент;
14. Д. Акматова - философия илимдеринин кандидаты (09.00.11-социалдык философия) доцент;
15. В.А. Турдуев - окутуучу;
16. С.С. Бойтоева - окутуучу;
17. М. Аматова - катчы.

I. Изилдөөнүн актуалдуулугу. Алымкулов Замирбек Аманбековичтин 09.00.03-философиянын тарыхы адистиги боюнча жазылган “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” аттуу докторлук диссертациялык иши актуалдуу маселеге арналган.

Учурда коомдогу адамдын жашоосун аныктап турган социалдык-экономикалык, руханий чөйрөлөр фундаменталдык өзгөрүүлөрдүн айлампасына кирип, ааламдашуунун алкагында жалпы калыпка салынып,

салттуу социалдык болмушту чубап, тарыхый келечекти тунгуюкка салууда. Экономикалык, материалдык чөйрөлөрдө интеграциянын жүрүшү колдоого алынып, коюлган маселелердин окшоштугу, бирдей чечилиши анын окшошпогон ажырымдык элементтеринен жогору туруп көйгөй жараткан деле жок. Ал эми, адамзаттын рухий жашоосу түрдүү маданий салт, адат, адеп менен айырмаланып, өтүп жаткан процесстерге суроолорду коюуда. Мындай жагдай коомдук аң-сезимди башкы ролго чыгарып социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү тартипке салууну талап кылып, ааламдашуунун чакырыктарына туруштук берип, укугун коргоодо. Азыркы мезгилде дүйнөлүк коомчулукта, дүйнөнүн туруктуулугу жана ырааттуу өнүгүүсү адат, маданият, жашоо-тиричиликтин көп түрдүүлүгүн сактап калуу менен байланыштуу, деген пикир айтылып келет. Демек, “түрдүүлүктүн биримдиги” негизинде адамзаттын болмушунун рухий-адептик идеалы калыптанып атканы талашсыз. Мындай ой жүрүштүн өнүгүүсүндө адептик-этикалык маселелердин табиятына, башаттарына көңүл буруу, белгилүү денгелде актуалдуу.

Жогоруда учкай белгиленген жагдайлар моралдык аң сезимдин баштапкы, анын теги менен байланышкан маселе – миф менен натурфилософиянын өз ара карым-катнашын, омоктуу чыгыш ойчулдары Аль-Фараби, Ар-Рази жана Ибн Синанын этикалык концепцияларын компаративдик нукта, теизм менен натурфилософиянын синтези катары изилдөөнүн илимий зарылдыгын – актуалдуулугун негиздеп турат.

II. Илимий жоболордун, корутундулардын жана сунуштардын негизделүү даражасы.

1 – корутунду. Корутунду негиздүү. Мораль менен диндин терең, ажырагыс байланышы, алардын ортосундагы чыңалган формаларын жокко чыгарбайт, ал маселе карама-каршы эки позициянын калыптануу процессинде чагылдырылат. Кудай болбосо, адеп-ахлак болбойт деген теисттик көз карашта диний адеп-ахлак гана бар, ал эми атеисттик принциптен алганда диндин адеп-ахлаксыздыгы же адеп-ахлактын диний эместиги ырасталат;

2 – *корутунду*. Корутунду ынанымдуу. Максаты боюнча фикх менен жакын турган исламдагы этикалык ой анын ченемдик баалоо системасын пайдаланат. Алар, беш категорияга (“хамсат ахкам”) бөлүнөт: 1. Милдеттүү, сөзсүз аткарылуучу (важиб, фард), 2. Сунушталганы (мандуб, сунна), 3. Көңүл кош (мухаб), 4. Сунушталбаганы (макрух), 5. Кечиримсиз (харам, махзур);

3 – *корутунду*. Корутунду негиздүү. Жосун менен рухтун аффектилерин адамдын адебин түзөт. Адеп жаратылыштан эмес, күнүмдүк адаттан, өнөкөт, көндүмдөн пайда болот. Жагымдуу иш аракет изгиликке, ал эми жагымсыз жоруктар бузукулукка алып келет. Изгилик да, бузукулук дагы адат, өнөкөттөн пайда болот. Изгиликтер интеллектуалдык жана этикалык сапатка бөлүнөт. Этикалыкка: адептүүлүк, эр жүрөктүк, нысаптуулук, берешендик; интеллектуалдыкка: акылмандык, зейректтик, курч акылдуулук кирет;

4 – *корутунду*. Корутунду негиздүү. Изгиликтин этикалык жана дианоэтикалык болушун Аристотелден өздөштүрүү менен Аль-Фараби алардын пайда болуш себептерин табууга жана анын маңызын ачууга аракет кылат. Мына ушундан улам философ ой жүгүртүү изгилиги жана этикалык изгилик бири-биринен бөлүнбөстүгүн көрсөтөт;

5 – *корутунду*. Корутунду ынанымдуу. Аль-Фараби боюнча адам табиятынан баштап эле “тубаса токуучу же катчы” болбогондой эле, адам изгиликтүү же бузуку болушу мүмкүн эмес. Бирок ал табияттан изгиликке же бузукулукка байланышкан абалга жакын болушу мүмкүн, ошондуктан ага бул абалдан чыккан аракетти жасоо оңой болот. Бирок, изгиликке табигый жакындык изгиликтүүлүк болуп саналбайт. Изгиликке жакындык – маанилик ченемди алып жүрбөсү өзүнөн-өзү түшүнүктүү;

6 – *корутунду*. Корутунду негиздүү. Негизги деп аталган Ал-Фарабинин этикалык категорияларынын түзүмдүк принциптери башка өңүттөгү изилдөөлөрдү талап кылат. Аристотелдик категорологиянын алкагында Фарабинин этикалык принциптери жалпы жагынан окшош болсо да, диний көз караштар элемент катары бары бир үстөмдүк жасаган.

7 – *корутунду*. Корутунду негиздүү. Ар-Разинин көз-караштарына ылайык адамдын бир дагы жорук-жосундук иш-аракети, ишмердүүлүгү күн мурунтан белгиленген эмес. Ошондой эле, адамдык сапаттар да белгиленген эмес, тескерисинче, адамдын бардык жорук-жосуну жана анын мүнөзү социалдык жашоо процессинде калыптанат, же ал өз каалоосу менен жана өз ыктыяры менен жашайт.

8 – *корутунду*. Корутунду ынанымдуу. Ибн Сина социалдык чөйрөнү талдаганда адамдын өзүнүн гуманисттик маңызын, салыштырмалуу түрдө эркин болушун турмушка ашыруу мүмкүнчүлүгүн береби же, тескерисинче, адеп-ахлактуу тарбиялоонун негизги максаттарын деформациялоого алып барабы, толук жетилбеген инсанды калыптандырабы деген көз караштан талдайт. Бул анын шариаттын эрежелерине ылайык жашаган «Адилеттүүлүк шаары» жөнүндөгү ой толгоолорунда өзгөчө даана байкалат.

Изилдөөнүн жыйынтыгын жана натыйжаларын ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундарды этикалык тарбиялоо жана маданий феномендер менен байланышкан маселелер туурасындагы тарыхый-философиялык билимдерди кеңейтүүдө жана тереңдетүүдө жардам берет. Изилдөөнүн натыйжасында алынган тарыхый-философиялык концепциялар ааламдашуу шартындагы этикалык тарбия берүүдө улуттук баалуулуктарды жайылтууда жана трансформацияланышына анализ берүүдө колдонууга болот. Диссертациянын илимий жана практикалык маанисин ачууда, изилдөөгө алынып чыгарылган актуалдуу маселелерди чечүүдө иштин илимий жыйынтыктарынын ички биримдиги жана багыттуулугу толук жетишилген.

III. Докторлук диссертациянын жаңылыгы жана ынанымдуулугу.

Иштин жаңылыгы учурда Кыргызстанда өсүп келе жаткан муундарды моралдык-этикалык жана нравалык жактан тарбиялоого байланышкан маселелерге арналган комплекстүү философиялык изилдөөлөр аз. Ошондуктан диссертанттын бул боштукту толтурууга багытталган белгилүү денгээлде аракети жаңычылдык катары кабыл алынган жана ынанымдуу илимий-теориялык фактылардын негизинде далилдей алган:

- Байыркы мифтердеги космогониялык жана космологиялык дүйнөкараштын өзөгүн түзгөн социалдык элементтер, моралдык ченем-сегменттер, алардын туундусу болгон ырым-жырым, адат, күнүмдүк жосундук иш аракеттер “адамдашкан табияттын” философемалары катары аздектеген:

- Мораль менен дин – өз-ара чиеленишип, өтмөктөр чектешкен, концептуалдык жактан тогошкон кубулуш, анткени алар онтологиялык жактан тектеш, гносеологиялык формасы боюнча бири-бирине жакын. Дүйнөдөгү жамандык менен ажалдын бардыгы «Жогорку аң сезимдин» (Кудайдын) ырайымдуулугуна жана кудуреттүүлүгүнө, «жамандыксыз тунуктугуна» шек келтирбейт, тескерисинче рационалдуу мүнөздө Жараткандын абсолюттук изгилигин актайт кылат. Башкача айтканда, теодицея көйгөйү – бул жакшылык менен жамандыктын өз ара мамилесинин диний мааниге өткөрүлгөн формасы катары сыпаттаган.

- Перипатетикалык этика диний фикх доктринасын болумдук тажрыйбага ылайык рационалдаштырууга аракеттенип, философиялык нукта моралдык сентенция катары интерпретациялайт. Абийирдин тазалыгы, акылдын тетиктигине жараша болот; абийир интуитивдүү сезим-туюм эмес, ал интеллектуалдык жөндөм катары эсептеген Ибн Синанын ойлорун таамай белгилеген.

- Аль Фараби өзүнүн социо-этикалык концепциясында натыйжалуу ыкма катары – компаратив, салыштыруу жана карама-каршы коюу ыкмаларын колдонгон. Адамдык оң жана терс сапаттар бири-бири аркылуу аныкталаарын, позитивдүү сапат негативдүү сапат аркылуу, негативдүү жүрүм позитив жүрүм аркылуу “бинардык компаратив” катары аныкталаарын тастыктаган. Сапаттардын карама-каршы, оң же терс, касиеттери этикалык карама-каршы ченемдердин негизи экендигин тастыктап, “адептик жетилген мыктылык” менен “тулкудук жетилген мыктылыктын” айрымасын аныктаган.

- Аль-Фараби адеп-ахлакты табияттын жана коомдун өзгөчөлүктөрү менен байланыштырып, адилеттүүлүк, кыраакылык, топуктук, айкөлдүк сыяктуу касиеттерди алардын антиподдору менен салыштырып анализдеп, этикалык

баалуулуктар “абийир”, “жоопкерчилик”, “милдет” өндүү моралдык ченемдер менен тыгыз байланыштуу экендигин тастыктаган. Ойчул “адаб”, “ихсан” жана “хубб ал-жамийи” тшүнүк-абстракциялар аркылуу адеп-ахлактын көпкырдуу конкреттүүлүгүн мүнөздөгөн. Акыл-эс, жандүйнө жана ырахат кубулуштары Ал-Фарабинин этикалык системасынын негизин түзүп, андагы жорук-жосун, жүрүм-түрүм сыяктуу болумдук феномендерди аныктап тургандыгын ачыктаган.

- Ар-Разинин моралдык парасатты билим менен байланыштырып, билим табышмактуу чындыктын “жарыгы” экендигин, мораль менен акыл түгөйлөш экендигин, туура акыл экчей билген адам сейрек жаңылышаарын баса белгилеген.

- Ибн Сина натурфилософиялык “загтык форма теориясын” иштеп чыгып, ар бир нерсе баштапкы беш элемент - жер, суу, аба, от жана эфирдин айкалышкан кошулмасы экендигин белгилеп, ааламдын жаралышын “зарыл-негиз”, “мүмкүн-негиз” жана “өзгө аркылуу-негиз” деген баштапкы себептер менен байланыштырган.

- Ибн Синанын ою боюнча, адам эмнеге жетем деп максат койсо, ал максат күчтүү эрк аркылуу жүзөгө ашат. “Этика - бул туура жана адептүү жашоонун илими жана ал философиянын ажырагыс бөлүгү болуп саналат” деген сентенция авиценалык этиканын концептуалдык негизи экендигин баса көрсөткөн.

- Теизм менен натурфилософиянын синтези болгон перипатетикалык этика өзүнүн ички логикасы жана структурасы боюнча өтө татаал, анткени ал тарыхый кырдаалдын катаал логикасы менен шартталган. Перипатетикалык этиканын аристотелдик классикалык этика менен байланышы өз мезгилинин энциклопедисттери болуп, орто кылымдагы илимди байытып, антикалык дүйнөдөгү логикалык жана гносеологиялык идеяларды андан ары өнүктүргөн чыгыш перипатетизминин өкүлдөрүнүн жана жалпы эле чыгыш перипатетизминин тарыхый жана теориялык маанисин ачыктаган.

IV. Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү.

Проблеманын имманентүү логикасына ылайык, алдын ала такталган теоретикалык-методологиялык принциптери аркылуу аныкталып, жогоруда кыскача туюндурулган изилдөөнүн илимий жаңылыктары анын концептуалдык маңызынан келип чыккан илимий-практикалык маанисин айгинелеген. Иликтөөгө алынган проблеманын диссертациялык изилдөөдө философия тарыхы илиминин метафилософия катары конкреттелишине; диалектика-логикалык принциптердин такталышына; философиянын генезисин шарттаган өбөлгөлөрдүн концептуалдык базасынын кеңейишине; чыгыш перипатетизм философиялык системасынын өзгөчөлүгүн, диалектико-логикалык көз караштын калыптанышын системалаштырууга реалдуу мүнкүнчүлүктөрдү түзүп изилдөөнүн илимий теориялык маанисин шарттап турагандыгын баса белгилеген. Изилдөөнүн жыйынтыктарын философия, философия тарыхы, этика-эстетика боюнча лекцияларды, атайын курстарды, семинарларды, окуу куралдарын, методикалык колдонмолорду иштеп чыгууда пайдаланууга болот.

V. Диссертациянын илимий иштерге коюулган талаптарга жооп бериши.

Диссертациядагы илимий натыйжалар иштин максаты менен милдеттерине толук жооп берет жана докторлук илимий иш өз алдынча аткарылган эмгек болуп эсептелет.

VI. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын жана корутундуларынын жарыяланышынын тастыкталышы.

Изилдөө ишинин негизиндеги диссертациянын илимий жаңылыктары, жоболору, мазмуну, тыянактары республикалы, эл аралык илимий, илимий-практикалык конференцияларда апробацияланып, Диссертациялык иштин натыйжалары 20 илимий макалада, Scopus, РИНЦ системаларына кирген журналдарда жарыяланган.

VII. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна ылайык келиши.

Автореферат диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максатына жана милдеттерине толугу менен туура келет. Авторефератта дал келген кыргыз, орус, англис тилдериндеги резюмелер бар.

VIII. Диссертациянын мазмуну жана жазылышы боюнча кемчиликтер жана изденүүчүгө сунуштар.

Диссертацияда баалуу илимий жоболор менен катар айрым мүчүлүштүктөр орун алган:

1. Диссертациялык иштин максатын жана милдеттерин кененрээк ачып көрсөтүү зарыл.
2. Илимий иштин биринчи главасында изилдөөгө байланыштуу илимий адабияттарга анчейин көңүл бурулган эмес.
3. Адаттагыдай эле диссертациялык иштерде кездешүүчү айрым техникалык мүчүлүштүктөр байкалат.

Албетте, айтылган бул сын-пикирлер диссертациялык иштин жалпы теориялык-методологиялык деңгээлин жана илимий-практикалык маанисин төмөндөтпөйт. Ааламдашуу шартындагы жаш муундарга тарбия баруу менен этикалык, нравалык жана моралдык табитин калыптандыруу багытындагы бир катар тарыхый-философиялык проблемаларды өнүктүрүүгө белгилүү салым кошкон, толугу менен бүткөн илимий изилдөө болуп саналат.

IX. Диссертациянын «Окумуштуулук даражаларды берүү тартиби жөнүндөгү жобонун» тадаптарына туура келиши

З.А. Алымкуловдун “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” аттуу 09.00.03 – философиянын тарыхы адистиги боюнча жазылган докторлук диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссия тарабынан бектилген «Окумуштуулук даражаларды берүү тартиби жөнүндөгү жобонун» талаптарына толук жооп берет деп эсептейбиз. Ал эми, диссертациянын автору Алымкулов Замирбек Аманбекович 09.00.03-философиянын тарыхыф адистиги боюнча философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

КОРУТУНДУ

З.А. Алымкуловдун “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” аттуу 09.00.03 – философиянын тарыхы адистиги боюнча жазылган докторлук диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссия тарабынан бектилген «Окумуштуулук даражаларды берүү тартиби жөнүндөгү жобонун» талаптарына толук жооп берет деп эсептейбиз.

Алымкулов Замирбек Аманбекович 09.00.03-философиянын тарыхы адистиги боюнча жазылган “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” аттуу докторлук диссертациясы Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасынын 2024-жылдын 18-сентябрында (№2 Протоколу) болуп өткөн кеңейтилген жыйынында талкууланды.

Жыйындын төрайымы,
ф.и.к., доцент

Катчы

Ж.К. Итигулова

М.К. Аматава

